

LA HISTORIOGRAFIA DE LA CARTOIXA DEL PUIG: DADES PER AL SEU ESTUDI

ALBERT FERRER

Després d'un temps dedicat a l'estudi de la cartoixa d'Aracristi hem comprovat la paradoxa que suposa que, després d'anys d'oblit i expoli, la seua recuperació historicoartística haja confluït, de sobte, amb la seua restauració edilícia i siga avui motiu de joia. Aquesta tessitura, aliena de moment a interessos de caire polític —i, per tant, a subvencions públiques—, ens anima per a continuar aportant nova llum a un dels complexos monacals més importants de l'Horta i, per què no dir-ho, del País Valencià.

En aquest procés de recuperació rehabilitació de la memòria històrica del cenobi cartoixà cal emmarcar aquesta aproximació a l'estudi de la bibliografia que ha generat des del segle XVII.

La bibliografia en el segle XVII

En dates tan pròximes a la fundació del cenobi cartoixà es va editar l'obra de Josep de Vallés *Primer Instituto de la Sagrada Religión de la Cartuxa. Fundaciones de los conventos de toda España, mártires de Inglaterra, y Generales de toda la Orden* (1663),¹ en la qual, l'autor —a més de dedicar la seua atenció a les cartoixes espanyoles i a d'altres esdeveniments— centra l'atenció en les quatre fundacions valencianes: Portaceli, Valldecris, Aracristi i Viaceli.²

Pel que fa al monestir del Puig, de Vallés basa el seu relat quasi exclusivament en els orígens —entre reals i místics— del cenobi, així com a insistir en el seu caràcter de fundació règia. Particularment,

creiem que l'autor fonamentà la narració emparant-se en les notícies ofertes directament —potser oralment— per algun frare cartoixà (cal recordar que, per aquestes dates, Joan Baptista Giner, primer monjo profés d'Aracristi i aleshores prior per segona vegada d'aquesta casa, conclouïa el seu manuscrit sobre l'esmentat convent)³.

La bibliografia en el segle XVIII

Durant aquest període, la fortuna historiogràfica del cenobi cartoixà del Puig ve a concretar-se en dues obres⁴, una de les quals es constituirà, amb el temps, en la major font d'informació per als investigadors i interessats en la fundació, l'evolució i els progressos d'aquesta orde monàstica fins els primers anys de la dècada dels setanta i, inclús, fins els començaments dels vuitanta d'aquesta centúria.

Ens referim a la monografia escrita per Josep Vicent Ortí i Mayor (València, ?-1750), *Fundación de el Real Monasterio de Aracristi, de Monges Cartuxos, en el Reyno de Valencia*, la qual va editar-se a València el 1732⁵.

L'autor, fill de Marc Antoni Ortí i Moles⁶, nebot de Jacint i de Josep Ortí⁷ i nét de Marc Antoni Ortí Ballester⁸, dedicà la seua vida professional a l'exercici del càrrec de secretari de la ciutat de València i de la Junta de la Fàbrica de Murs i Valls, alhora que cultivà la narració històrica, la biografia i la poesia. L'obra sobre la cartoixa del Puig s'inspirà

1. Coneixem la data de la primera edició pel comentari d'Ortí i Mayor. Nosaltres hem consultat solament la segona, publicada a Barcelona l'any 1792.

2. Particularment interessants són els relats referits a Aracristi i, potser, a Viaceli perquè suposen la primera divulgació dels seus orígens i evolució. De la primera abasta el període comprés entre 1580 i 1645, aproximadament.

3. El manuscrit de fra Joan Baptista Giner i Aragón (ca. 1664) es troba en l'Arxiu Històric Nacional, Clero, còdex 1372B.

4. No hi hem considerat la reedició del llibre de Josep de Vallés.

5. Edició facsímil, València: 1976.

6. (València, 1647-1687). Va succeir a son pare com a secretari de la ciutat de València i de la Junta de la Fàbrica de Murs i Valls. Cultivà la literatura i la filosofia. Sobre la seua biografia, vegeu DD.AA., *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana*, tom 8, València: 1972, p. 128.

7. Jacint Ortí i Moles fou canonge de la Seu i vicari general de la Diòcesi. Josep Ortí i Moles fou secretari dels tres estaments del Regne i, també, escriptor com el seu germà Jacint. Sobre els seus perfils biogràfics, vegeu *Gran Enciclopedia...*, loc. cit.

8. (Nules, 1593-València, 1661). Aquest notari i secretari dels tres estaments del Regne, entre d'altres càrrecs, fou el cap visible d'una autèntica dinastia d'alts funcionaris alhora que de prolífics escriptors, com abans hem comprovat. Sobre la seua biografia, vegeu *Gran Enciclopedia...*, op. cit., tom 8, p. 126.

en el manuscrit de fra Joan Baptista Giner i Aragón⁹, primer prior profés d'Aracristi. Per tant, i malgrat el nou estil que l'autor li va conferir, l'obra és una mimesi de la del cartoixà —exclosa del detallisme, de l'amplitud cronològica i de l'aire autobiogràfic amb què fou concebuda originalment—, però d'extraordinària importància per al coneixement futur del cenobi, ja que Ortí es concentra en el relat dels fets de major rellevància, no exempts de certa aurèola miraclera i devota, succeïts entre 1585 i 1640, principalment.

Amb tot, cal destacar la incorporació de dos nous capítols¹⁰ que vénen a enriquir l'edició, com també a actualitzar els perfils biogràfics d'alguns dels personatges que participaren en la fundació del cenobi.

Tanmateix, aquest intent per traure a la llum les vicissituds històriques de la cartoixa quedà orfe d'altres indagacions referides, fonamentalment, al procés constructiu i ornamental, així com als seus artífexs¹¹, buit que, fins a dates recents, no ha trobat resposta i que ha dut, quasi per inèrcia, a que posteriors generacions d'estudiosos reiteraren les dades ofertes per Ortí, convertint-se —de vegades— les seues aportacions en tòpics.

L'altra obra on apareix un comentari, malauradament molt breu, del monestir cartoixà fou deguda a les mans de l'il·lustrat Antoni Ponz Piquer (Begís, 1725-Madrid, 1792), el qual va redactar, des del 1771, els divuit toms del seu conegut *Viaje de España*.¹² Com que no va accedir a l'interior del recinte, l'autor va limitar-se a ressenyar la importància d'algunes de les obres pictòriques que aleshores conservava, possiblement fonamentat en informacions de segones persones.

La bibliografia en el segle XIX

En aquesta centúria hem constatat fins un total de nou referències bibliogràfiques que s'ocuparen, en major o menor mesura, del cenobi cartoixà. En primer lloc, la nota de premsa apareguda al *Diario*

Mercantil de Valencia el 4 de novembre de 1835¹³ per la qual es dona a conèixer l'acte de pública subhasta per a l'arrendament de les terres pertanyents als monestirs de Santa Maria i d'Aracristi del Puig, posterior a l'exclaustració promoguda per la desamortització de Mendizábal. D'altra banda, i en el mateix diari, trobem notícia d'algunes vendes de diversos materials en dates de 21 de setembre, 23 d'octubre i 18 de novembre de 1847¹⁴, així com la publicació d'un auto judicial el 13 de desembre de 1849 pel qual els hereus dels marquesos de Remisa, aleshores propietaris del convent, manifesten la voluntat de vendre'l junt a d'altres pertinences familiars.¹⁵

També fa referència a la cartoixa l'extensa obra de Pasqual Madoz Ibáñez (Pamplona, 1806-Gènova, 1870) titulada *Diccionario Geográfico-Histórico-Estadístico de España y sus posesiones de Ultramar* i editada a Madrid entre 1845 i 1850¹⁶, en la qual proporciona una breu ressenya de la seua situació d'acord amb la legalitat vigent.

Igualment petita és la menció feta per Josep M. Settler en *Guia del Viajero en Valencia*¹⁷, qui, en ocupar-se de l'església de Sant Nicolau, ofereix dades aclaridores sobre la procedència cartoixana d'un moble per als ornaments i de dues pintures "...que también se dicen de Juanes".

En l'últim quart de segle, l'article anònim "La Cartuja de Ara Christi, albergue hoy de jesuitas expulsados de Francia", publicat en l'*Almanaque Las Provincias* (1881)¹⁸, ve a oferir-nos una visió general de l'estat en què es trobava el cenobi després de la desamortització, a més de proporcionar una aproximació a la seua història —basada segurament en Ortí— i la notícia del primer assentament provisional de religiosos —en aquest cas, jesuïtes italians vinguts de França—, establerts temporalment en el Puig.

Posteriorment, Teodor Llorente en la seua *España. Sus monumentos y Arte. Su Naturaleza e Historia: Valencia* (1887)¹⁹ també ofereix al lector la impressió que particularment li causà la seua visita, a més

9. Vegeu nota 3.

10. Aquests són els referits a la descripció del lloc i el dedicat als personatges que, d'alguna manera, participaren en l'origen de la fundació.

11. Ja que Ortí reitera les breus dades de Giner al citar únicament la participació de fra Antoni Ortiz.

12. Volum I, Madrid: 1988, p. 764.

13. núm. 308, p. 4.

14. Notícies que ens proporciona Carmen Pinedo.

15. Notícia que ens proporciona Marc Ferri.

16. Edició facsímil a cura de Rafael Aracil i Mario García Bonafé, tom II, València: 1987, p. 120.

17. València: Impremta de Salvador Martínez, 1866, p. 88. Informació que ens proporciona Mateu Rodrigo.

18. Volum de 1880-1881, pp. 154-157.

19. Tom I, Barcelona: 1887, pp. 447-448.

Vista general de la Cartoixa

d'un succint acostament a la història de la fundació —fonamentat també en Ortí—. Mentre que Francesc Tarín i Juaneda, en *La Cartuja de Portacoeli (Valencia). Apuntes históricos* (1897)²⁰, també es referí a la tercera fundació valenciana de l'Orde amb dades de l'autor abans citat, incidint-ne en el paper de fra Antoni Ortiz en la seua edificació.

La bibliografia en el segle XX

La fortuna historiogràfica de la cartoixa ha vingut a experimentar en la present centúria un creixement en quantitat i qualitat motivat, sens dubte, pel renovat interès d'alguns dels historiadors locals en reivindicar no només la història dels monuments valencians, sinó també de denunciar-ne la seua situació —moltes vegades lamentable. No obstant això, una bona part dels estudis dedicats a la cartoixa d'Aracristi continuen mancats de la consulta de fons documentals i de la consegüent confrontació crítica amb les fonts literàries impreses.

Amb aquest estat de coses, cal assenyalar l'esforç que va suposar l'edició dels volums dedicats a la

Geografía General del Reino de Valencia, especialment del dedicat a la província de València, per a Francesc Carreras Candi, com a director, i per a Josep Martínez Aloy i Carles Sarthou Carreres, com a redactors.²¹ Ambdós, quan es refereixen al cenobi, ho fan des d'una altra perspectiva novedosa en facilitar dades actualitzades sobre la dispersió d'algunes de les obres mobles pertanyents antany a la cartoixa i, fonamentalment, en basar el seu relat històric en altres fonts que no són exclusivament les de Vallés i Ortí²² —malgrat que no siguem del tot fiables.

Més sintètica fou l'aportació de mossén Josep Sanchis Sivera en el *Nomenclátor Geográfico-Eclesiástico de los pueblos de la Diócesis de Valencia* (1922)²³ on, en ocupar-se d'Aracristi, no només reitera notícies ja conegudes sinó que, a més, confon alguns esdeveniments relatius al procés constructiu. Igualment, Elies Tormo en *España. Guías Regionales Calpe: Levante* (1923)²⁴ solament cità de passada la seua arquitectura qualificant-la de modesta. Afirmació que evidencia, possiblement, l'escàs interès que el complex li mereixia.

20. Edició facsímil a cura de Miguel Ángel Catalá Gorgues, València: 1986.

21. Tom II, Barcelona: s.a., pp. 778 i ss.

22. Ens referim als manuscrits de mossén Pedro Sucías Aparicio.

23. Edició facsímil a cura de José López Sellés, València: 1980, pp. 206 i 305.

24. Madrid: 1923, p. 165.

El mateix any, Carles Sarthou Carreres va dedicar-li un article en el *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* sota el títol de “La Cartuja de Ara Christi”²⁵ en el qual la descriu i, també, li dedica una ressenya històrica, fonamentada —almenys això sembla— en els manuscrits de Sucías Aparicio.²⁶ Tot i això, és manifesta la preocupació de l'autor en comprovar el seu estat d'abandonament, ja que cinc anys després repregué el tema amb idèntic títol, il·lustracions i text en *Blasón*²⁷ i, a l'any següent, en el diari *Informaciones* amb un titular suggeridor: “La olvidada Cartuja del Puig”.²⁸ En aquestes dates situem també l'article de Felip Mateu i Llopis, “Un lienzo de Vicente Castelló en la iglesia del Salvador, de Sagunto”, de la revista *Cultura Valenciana*²⁹, autor que dóna a conèixer el retaule de l'aula capitular d'Aracristi (venut pels cartoixans en temps de la guerra del Francès a la parròquia del Salvador de Sagunt, on feia de retaule major).

Uns anys més tard, Sarthou abordà l'ambiciosa obra *Monasterios Valencianos (Su Historia y su Arte)* (1943)³⁰, on amplia els texts precedents respecte a la cartoixa, recolzant-se en de Vallés i Ortí, com també en Sucías.

No hi ha dubte que l'escriptor setabense, gràcies al paper difusor de la seua obra, s'ha constituït pel temps en el màxim defensor de la memòria històrica i artística del cenobi del Puig, acció que li reserva un lloc preferent en la historiografia.

Després d'uns anys de silenci editorial sobre el tema, Rafael Roca Miquel vindrà a denunciar la situació d'Aracristi per mitjà de l'article “La antigua Real Cartuja de Ara Christi” en *Valencia Atracción*.³¹ En ell es conjuguen una descripció actualitzada del seu entorn i un acostament a la seua història i art, fonamentat en els autors abans esmentats, així com en Tarín i Juaneda en parlar de Joan Baptista Giner. Tanmateix, allò que més crida l'atenció des del punt de vista artístic és l'atribució a Jerònim Jacint Espinosa d'una “*incalculable serie*

de motivos cartujanos”, dada que fins l'actualitat hom no ha pogut corroborar.

En la dècada dels setanta, el complex cenobíctic fou objecte per primera vegada d'una tesi de llicenciatura. Es tracta de *La vida de un monasterio: la Cartuja de Ara Christi* (1970), de María Dolores Galbis Blanco, llegida en la Universitat de València, però encara inèdita.³² En la mateixa l'autora enfoca —per primera vegada— l'estudi del monestir considerant la bibliografia generada i les dades d'arxiu que proporcionen alguns dels documents conservats en l'Arxiu del Regne de València. Amb tot, l'objectiu principal de l'obra és l'estudi de l'economia de la fundació cartoixana des de 1585 fins el 1883, per la qual cosa altres aspectes tractats per Galbis són, bàsicament, deutors de la historiografia anterior. Aquesta tasca investigadora de l'autora tingué la seua continuació en la comunicació presentada al *Primer Congreso de Historia del País Valenciano* amb el títol “Un monasterio valenciano: la cartuja Ara Christi del Puig” (1971)³³, en la qual es perfilaren les conclusions de la seua tesi de llicenciatura.

Quasi deu anys després de la celebració de l'innovador congrés abans esmentat, la incansable activitat de James Hogg al front de la col·lecció *Analecta Cartusiana* quallà en la monografia titulada *La Cartuja de Ara Christi* (1980)³⁴, de la qual destaca l'excel·lent aparell gràfic de Francisco Zubillaga així com el caràcter internacional de la publicació. Del mateix any data també *Die Kartäuser in Österreich*³⁵, en la qual Hogg ens presentà, com a novetat digna de ser esmentada, uns llenços setcentistes originaris, possiblement, de la cartoixa de Mauerbach, conservats en el monestir de Klosterneuburg. En aquesta col·lecció apareix una interessant representació inèdita d'Aracristi amb les alqueries i els molins avui desapareguts. Tanmateix, la constant recerca i edició de documentació inèdita als arxius i biblioteques pel professor Hogg, tasca d'una perseverància i dedicació envejables, continuà amb

25. Tom IV, 1923, pp. 168-172.

26. Com ja ho féu abans: vegeu nota 22.

27. Volum 4, 1928, pp. 131-133.

28. Número 2384, 1929, p. 8.

29. Any III (1928), quadern II, pp. 66-70. Notícia que ens facilita Luis Arciniega.

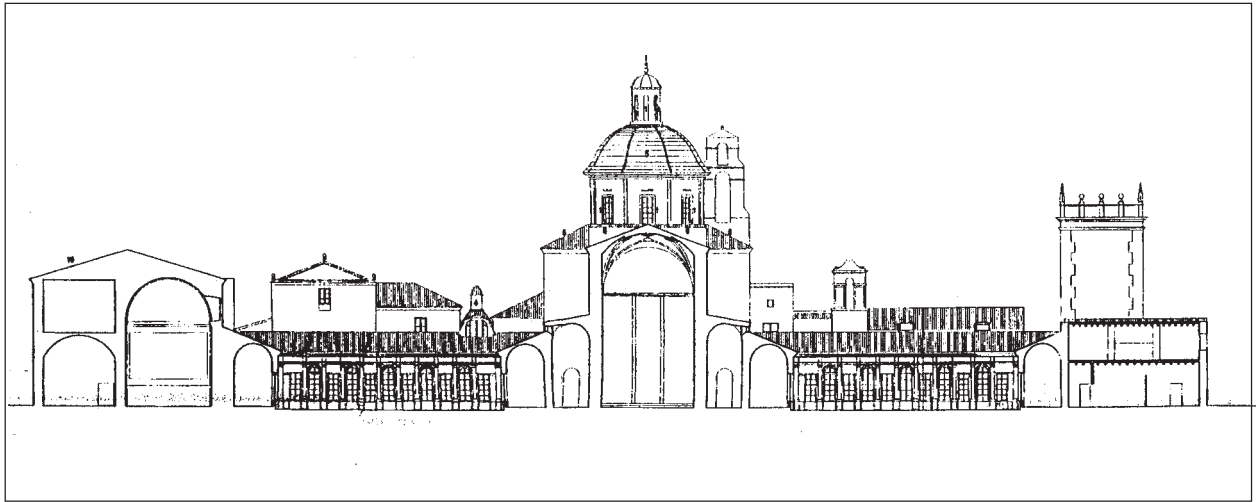
30. València: 1943, pp. 174-178.

31. XL (2a època), número 366, 1965, pp. 8-10.32. Tesi de llicenciatura llegida en la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de València-Estudi General, curs 1969-1970; dirigida per Joan Reglà.

33. Malgrat que el congrés se celebrà a València entre el 14 i 18 d'abril de 1971, les actes del mateix es publicaren per la Universitat de València el 1976. Volum III, pp. 809-819.

34. Número 41: 8, Salzburg: 1980.

35. Número 83. Salzburg: 1980.

Secció d'Aracristi (E. Meri - S. Vila). gentilesa de J. A. Nebot

l'aportació de noves informacions sobre la cartoixa del Puig en la revista dalt esmentada en 1983³⁶ i 1984³⁷.

Pocs anys després, la intenció de la Generalitat Valenciana (per mitjà de la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència) de contribuir a l'estudi i a la divulgació del patrimoni historicoartístic valencià, especialment dels monuments i conjunts declarats —o en procés de ser-ho— Monuments o Conjunts Històrics i Artístics, trobà la seua plasmació en l'ambició *Catàleg de Monuments i Conjunts de la Comunitat Valenciana*. Amb el títol de "Cartoixa d'Ara Christi" (1983)³⁸, el professor Daniel Benito Goerlich enfocà l'estudi del cenobi amb un talent obert i renovador que, exceptuant-ne puntuals generalitzacions i detalls, constituí un pas qualitatiu endavant en el coneixement de la cartoixa de l'Horta. Aquest mateix any, amb la direcció de Felipe M. Garín Ortiz de Taranco també aparegueren *l'Inventario artístico de Valencia y su Provincia*³⁹, en el qual es fa una sintètica descripció del cenobi, i el *Catálogo Monumental de la Ciudad de Valencia*⁴⁰ que detalla l'existència d'una pintura d'influència flamenca en les dependències de l'església de Sant Nicolau procedent d'Aracristi, notícia que amplia les informacions de Settier.

El 1984, Santiago Bru i Vidal s'ocupà del complex monàstic en la col·laboració "Cartoixa d'Ara Christi (Puig)", dins del volum editat per la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència dedicat a les *Rutes d'aproximació al Patrimoni Cultural València: Sagunt-El Puig*⁴¹, estudi de divulgació que no aporta novetat alguna a d'allò conegut, encara que va acomplir amb la seua funció aproximativa.

Seguidament, en 1985, Luis Vázquez de Parga, com a membre de la Reial Acadèmia de la Història, va emetre un breu informe sobre la conveniència de la declaració del cenobi com a Monument Historicoartístic de caràcter provincial en el *Boletín de la Real Academia de la Historia*.⁴²

Aquest mateix any veié també la llum l'obra *Tierras de España*, col·lecció que, en el volum dedicat a l'autonomia valenciana, comptà, en l'apartat dedicat a l'art, amb la col·laboració d'Alfonso E. Pérez Sánchez —excel·lent coneixedor de la realitat historicoartística valenciana— que escrigué algunes notes d'interés sobre Ara Christi i el seu context.⁴³ Així com l'interessant article d'Agustín Bustamante i Fernando Marías, "La sombra de la cúpula del Escorial" en *Fragmentos*, números 4-5, on els autors dediquen unes línies a la cúpula de l'església cartoixana, com un dels exemplars arquitectònics

36. "Appendix ad Tom. I Propaginis S.O. Cartusiensis. British Library, London, Add. Ms. 17088. Dom Georgius Schwengel (pars II)", número 90:5, Salzburg: 1983, f. 182v i 183rv.

37. "Propago Sacri Ordinis Cartusiensis per Franciam. Pars I: De provinciis cartusiae, Provinciae Aquitaniae, Cataloniae et Castellae. Ms. Pelplin Mon. Kart. 8. Dom Georgius Schwengel", número 90:1 (vol. 2), Salzburg: 1984, pp. 48-54.

38. Tom II, València: 1983, pp. 48-54.

39. Tom II, Madrid: 1983, p. 204.

40. València: 1983, p. 222.

41. Número 4, 1984.

42. Número 182, 1985, pp. 317-318.

43. DD.AA. *Tierras de España: Valencia*, Madrid: 1985.

més primerencs del medi valencià i, fins i tot, hispà.⁴⁴

Poc temps després, novament coordinat per Felipe M. Garín Ortiz de Taranco, aparegué un renovat *Catálogo Monumental de la Provincia de Valencia*⁴⁵, més exhaustiu que l'editat en 1983, el qual, en tractar la cartoixa, arrossega dades conegudes i en facilita altres d'interés encara no corroborades.

En 1989, Fernando Marías publicà un magnífic llibre, d'importància pel que fa a la cultura artística del Cinc-cents espanyol, amb el títol *El largo siglo XVI*⁴⁶ obra que recull una breu però alhora interessant ressenya sobre el monestir del Puig.

En la dècada passada, noves informacions i estudis han vingut a enriquir el panorama historiogràfic d'aquest monument. Ens referim a l'article de premsa aparegut en el diari *Levante-E.M.V.* (1991)⁴⁷ sobre el canvi de propietaris del cenobi així com a la ressenya crítica que, sobre la tesi doctoral, encara inèdita i de consulta difícil, d'Elena Barlés Baguena es publicà amb el títol "Las cartujas construidas de nueva planta durante los siglos XVII y XVIII en la provincia cartujana de Cataluña: Ara Christi (Valencia), la Inmaculada Concepción (Zaragoza), Nuestra Señora de las Fuentes (Huesca) y Jesús Nazareno de

Valldemosa (Mallorca)" en *Artigrama*⁴⁸, on l'autora descriu els objectius de la seua investigació, ço és "realizar un exhaustivo análisis monográfico de los cuatro monasterios [...] estudiar la peculiar tipología arquitectónica de los mismos" i exposa les conclusions a què arribà.

Un any després, es publicà la tesi de llicenciatura de Francisco Fuster Serra, *Cartuja de Portaceli. Historia, vida, arquitectura y arte*⁴⁹, obra que, a més de renovar el coneixement que es tenia de la fundació de Serra, suposa un nou punt de vista sobre l'evolució d'Aracristi malgrat alguns lapsus i incorreccions deguts possiblement a les fonts consultades per l'autor. Igualment, d'aqueixa data és la tesi doctoral de Josep M. Gómez *Reconstrucción gráfica de la iglesia mayor —l'atri o pòrtic d'entrada— de la Cartoixa de Valldecris*⁵⁰ on l'autor aporta nombroses dades sobre el monestir de l'Horta, així com un interessant corpus gràfic.

Finalment, entre els anys 1995 i 2000, altres estudis de la mà de qui signa el present article⁵¹, d'Hermini Pérez Edo⁵², de Vicente Simón Aznar⁵³, de Fernando Pingarrón⁵⁴, de Maria Estrella Ribes⁵⁵, d'Amadeo Serra⁵⁶ i Luis Arciniega⁵⁷ ha vingut a posar de relleu la memòria històrica del complex cartoixà del Puig, aportant-ne alguns d'ells novedoses dades mai no referides.

44. 1985, p. 59. Notícia proporcionada per Luis Arciniega.

45. València: 1986, pp. 433-434.

46. *El largo siglo XVI. Los usos artísticos del Renacimiento Español*, Madrid: 1989, p. 444.

47. J. M. Llopis i P. Larrey, "El Real Automóvil Club vendió ayer la Cartuja de Ara Christi por 500 millones para sanear todas las deudas", 4 d'abril de 1991, p. 80.

48. Número 10, pp. 629-636. Igualment és interessant el treball de la mateixa autora "Aproximación a la bibliografía general sobre la arquitectura monástica de la Orden Cartujana", *Artigrama*, 4, 1987, pp. 259-275.

49. València: 1994.

50. Departament de Dibuix de la Facultat de Belles Arts de Sant Carles, Universitat Politècnica de València, 1994, dirigida per Roberto Giménez.

51. "La Cartoixa d'Ara Christi", *El Cresol*, 2, novembre 1995; "Sobre els orígens de la cartoixa d'Ara Christi (El Puig)", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, tom LXXIII, 1997; "Uns documents per a la història de la cartoixa d'Ara Christi", *El Cresol*, 26, gener 1998; "Pintures i pintors a l'Horta", *El Cresol*, 27, febrer 1998; "El procés constructiu de la cartoixa d'Ara Christi (El Puig) durant el segle XVII", *II Jornades d'Història d'Alboraia*, maig 1998; "Un monestir oblidat a l'Horta: la cartoixa d'Aracristi (El Puig)", *La Roda del Temps*, 8, 1998; *La Reial Cartoixa de Nostra Senyora d'Ara Christi*, El Puig: Ajuntament del Puig, 1999; "Presència de la decoració esgrafiada en l'arquitectura de l'Horta de València durant el darrer terç del segle XVII", *Actes del I Congrés d'Estudis de l'Horta Nord (Meliana, 1997)*, VALÈNCIA: 2000, p. 385; "En torno a la actividad constructiva en el reino de València durante la primera mitad del siglo XVII. La cartuja de Ara Christi (El Puig)", *Actes del XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó (Barcelona-Lleida, 2000)*, EN PREMSA.

52. *Aproximació a la Història del Puig*, El Puig: Ajuntament del Puig, 1997, pp. 139-157, obra en la qual, l'autor, malgrat dedicar un capítol a la cartoixa, reitera tot allò dit abans i no acaba d'explorar els fons documentals, potser pel caràcter globalitzador de l'obra.

53. *Historia de la Cartuja de Val de Cristo*, Sogorb: 1998, publicació exhaustiva sobre els successius rectorats de la cartoixa castellonenca que ens proporciona moltes dades vàlides per a les altres cartoixes valencianes.

54. *Arquitectura religiosa del siglo XVII en la ciudad de Valencia*, València: 1998, pp. 98, 271, 305-306, 317-318, 423, 474 i 490.

55. *Los Anales de la Cartuja de Portacoeli*, València: 1998.

56. "La aportación de las órdenes religiosas" en *La Luz de las Imágenes*, vol. II, València: 1999, pp. 89-90.

57. *El monasterio de San Miguel de los Reyes. Arquitectura y construcción en el ámbito valenciano de Época Moderna*, tesi doctoral llegida el 20 de juny de 2000 en la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de València, dirigida per J. Bérchez; "Los trasagrarios valencianos y sus posibilidades funerarias. A propósito de la sepultura de Pedro Orrente en el convento del Carmen, Valencia", *Archivo de Arte Valenciano*, LXXIX, 1988, pp. 43-44.